

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В БОЛГАРІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ЇЇ ВСТУПОМ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (Огляд наукової, науково-методичної та суспільно-політичної преси)

Як включитися до соціолінгвістичної європейської мережі і водночас запобігти поглинанню літературного болгарського ідіому західноєвропейськими мовами — ця проблема сучасної мовної ситуації в Болгарії розглядається у статті.

Ключові слова: сучасна мовна ситуація в Болгарії, болгарська мова, мовна глобалізація.

Чи можна вимірювати значущість мови лише показниками території поширення або кількості її носіїв? Відомо, що користувачів болгарської мови у наш час у світі приблизно 12 млн. Крім Болгарії, вони мешкають ще в Македонії, Греції, Сербії, Румунії, Туреччині, Молдові, Україні та емігрантських спільнотах на різних континентах. У той же час цей ідіом має давню славетну історію: болгарська мова була першою літературною мовою слов'ян, що поширилася з другої половини IX ст. на Євразійському континенті та дала поштовх утворенню сучасних літературних східно- та південнослов'янських мов. Але як сучасна літературна мова, вона є пізнішим продуктом порівняно з багатьма спорідненими ідіомами. Прообразом академії наук у Болгарії було Болгарське літературне товариство (БКД), що утворилося на громадських засадах 1869 р. у м. Браїла (Румунія). Його головним завданням вважалося оброблення та удосконалення національної мови. Засновники Товариства розглядали спільну писемну мову як засіб консолідації населення країни, ідентифікації народності, її відокремлення від інших етносів. Стандартизована ж мова завжди була і є фундаментальною основою підпорядкування суспільства державним інституціям.

Одна з 23-х офіційних мов Європейського Союзу. Дихотомія мова / держава набула особливого значення з 1 січня 2007 р. після вступу Болгарії до ЄС. Інститут болгарської мови є членом Європейської асоціації національних мов — EFNIL, яка займається дослідженням проблем мовної екології (еколінгвістики), збереженням так званих малих мов, яким загрожує зникнення, незважаючи на розуміння об'єктивного існування процесів інтернаціоналізації. У сучасній соціолінгвістиці для надання тій або іншій мові статусу великої чи малої, крім показника кількості носіїв, які користуються нею в межах ЄС, з'явилася ще й нова категорія — *соціолінгвістичний капітал*. Вона враховує комунікативну компетентність мовців, особливості мовної політики та планування, що застосовуються з метою розвитку та функціонування даного ідіому. «Із наданням болгарській національній мові статусу офіційної робочої мови в межах ЄС, — зазначає один з піонерів болгарської соціолінгвістики А. Пачев, — тільки-но починається ве-

лика робота щодо пристосування болгарської спільноти до багатомовної Європи. Зокрема, з 1 січня 2007 р. усі законодавчі акти й документи важливого політичного значення публікуються і болгарською мовою. Таким чином, з одного боку, закони ЄС мають виконуватися всіма громадянами Болгарії, а з другого, — до компетенції болгарської судової системи обов'язково входить обізнаність з документацією, що дає можливість виносити відповідні вироків з метою покарання за невиконання відповідних законів.

Крім правової сфери, болгарська мова може використовуватися державними та недержавними інституціями, бізнес-структурами, окремими громадянами у 27 країнах ЄС. Активізація економічних відносин, збільшення кількості робочих місць у новому інформаційному просторі, у тому числі ЗМІ, вимагають забезпечення довідковими ресурсами, дво- та багатомовним словниками, включаючи як малі, так і великі мови. Інтернет «Еурога» поширює інформацію або мовою джерела, або офіційними мовами країн-учасниць ЄС. Різні владні структури мають неоднакові мовні режими: для Єврокомісії — це англійська, німецька та французька, Європарламент працює з усіма офіційними мовами, Регіональний та Соціально-економічний комітети використовують диференційований підхід залежно від адресної спрямованості того чи іншого документа. Ось чому з метою збільшення *соціолінгвістичного капіталу* болгарській національній мові необхідно рухатись у напрямку інтеграції, враховуючи основні фактори успішності цього процесу: місця на європейському ринку, а також відповідного рівня соціолінгвістичної ієрархії з метою включення до соціолінгвістичної мережі»¹.

На думку авторитетного етнолінгвіста П. Бордїйо, «сучасний всесвіт є суцільним ринком, він складається з низки ринків, які взаємодіють та перекривають один одного, де мови виступають *обмінним капіталом (товаром)*, що, подібно до інших споживчих товарів, продаються та купуються. Якщо на мову є попит, вона приносить прибуток і дає можливість купити інші потрібні мови. Після їхнього продажу ще і ще раз повторюється акт купівлі / продажу і таким чином нагромаджується *мовний капітал*, який одночасно є й фінансовим. За таких умов суб'єкти політики і планування беруть участь у торговельному процесі, не вказуючи ціну товару але застосовуючи важелі до його просування як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку, заохочують конкуренцію між його учасниками.

Мовна політика Болгарії та планування покликані комплексно впливати як на європейський ринок, так і на національний, а також і на мовний ринок нацменшин. Ідеться про економічні та політичні показники, зокрема в подоланні упередженого ставлення та досягнення економічних привілеїв учасників ринку із традиційно визнаною мовною компетенцією або отриманні якихось символічних вигод, що доступні представникам або престижної соціальної спільноти, або такої, що не «заплямувала свою гідність»².

Крім зазначених важелів, істотним є історичний аспект формування вказаного капіталу. Що стосується Болгарії, то не треба спинятися лише на ролі учнів Кирила й Мефодія, завдяки яким у X ст. давньоболгарська стала засобом комунікації в усіх слов'янських і деяких неслов'янських країнах Європи. Дуже важливим є те, що за її посередництва протягом кількох століть болгарські письменники і філологи розбудовували цілісну мовну спільноту в межах країни. Це відрізняє історичний процес розвитку сучасної вербальної комунікативної системи від подібного в європейських та сусідніх балканських країнах (С. Джонсон у Великобританії, Й. Броз у Хорватії, В. Караджич у Сербії).

¹ Цит. за: Пачев А. България и българският език в Европейския съюз // Български език. — 2007. — № 1. — С. 8–21.

² Там же. — С. 12–13.

І, мабуть, тому зовнішні чинники, наприклад так званий іллірійський рух, спрямований на утворення політичної і мовної південнослов'янської спільноти, тут не мали успіху.

У той же час треба враховувати і багатомовність болгарина, яка складалася протягом історії існування етносу й допомагала долати бар'єри у спілкуванні з представниками багатьох етносів, що мешкали в тодішній Османській імперії: турецького, грецького, угорського, вірменського, єврейського, циганського. Зрозуміло, що засоби спілкування, так званий *мовний репертуар*, залежали від ситуації та соціально-демографічних рис тієї або іншої професійної мережі, маршрутів пересування та належності особи до певних ремісничо-торговельних об'єднань. Тобто кожен будував самостійно й окремо свою *модель соціолінгвістичного капіталу* залежно від персональної мовної та мовленнєвої компетентності.

На сучасному етапі соціолінгвістичної історії політика і планування розвитку мови покладаються урядом на Інститут болгарської мови БАН та університети. Наукові дисципліни, що поєднують суспільне й особисте в розгляді зазначених проблем, — це контактна соціолінгвістика, еколінгвістика, етнокультурологія, теорія мовної політики та права. Болгарським соціолінгвістам є над чим подумати на шляху пристосування до *єврогосії* та *євролінгвізму* з тим, щоб ситуація в Болгарії враховувала поряд із збереженням і подальший розвиток національної мови, а не поглинання її та асимілювання. Водночас політика повинна сприяти зростанню *мовної компетентності* носіїв національної культури з метою повноцінної участі у соціальному і культурному житті Європи. А. Пачев вказує на нерішучість болгарських лінгвістів у подоланні кордонів своєї країни і дослідженні поведінки болгарина в іншомовних ситуаціях, у державах з чужою офіційною мовою, навіть і спорідненою слов'янською, не кажучи про неспоріднені мови, за допомогою яких він змушений підтримувати життєдіяльність свою та своєї родини. Проте слід зазначити, що подібні етномовні та соціолінгвістичні дослідження вже зроблені на матеріалі дискурсу болгарської діаспори вченими у Словаччині, Угорщині, Україні³.

Член-кореспондент БАН, проф. Софійського університету, доктор філологічних наук М. Виденов звернув увагу на головний, з його погляду, аспект сучасної мовної ситуації в Болгарії — співвідношення між явищами диглосії та білінгвізму. Він вважає, що майбутньому національної болгарської мови на сучасному етапі загрожують не стільки зовнішні процеси європеїзації та глобалізації, скільки скорочення тих функцій, які виконувала раніше її літературна форма. Його футурологічний прогноз складається з таких положень: оскільки домінуючу роль у європейському комунікативному просторі виконує англійська мова, усі інші національні ідіоми перетворяться згодом у засоби внутрішнього користування. Початок цьому процесу вже покладено, як не прикро, самою національною інтелігенцією, яка першою поміж інших верств населення перетворюється у білінгвів, засвоюючи водночас і навички диглосії. У найпрестижніших сферах — науці, художній літературі все частіше використовуватиметься англійська мова. Громадська думка в подальшому відводитиме рідній мові рівень лише родинних стосунків та товариського спілкування. Учений закликає докласти всіх зусиль, щоб зацікавити рідною мовою та літературою учнів і сту-

³ Див.: Ганева В. Билингвизъм и етничност (примерът на българите в Унгария) // Българите и унгарци. 1000 години заедно.— Будапешт, 2002.— С. 166; Катун Е. За перспективите на българо-унгарския билингвизъм в Унгария // Българи в Унгария. Проучвания.— Будапешт, 2002.— 188 с.; Пенчев В. Двойствената идентичност за механизмите на емигрантското самосъзнание в славянския свят // Славянска филология.— София, 2003.— Т. 23.— С. 221–222; Стоянова Е. П. Етномовний та соціолінгвістичний аспект острівного писемного дискурсу. Феномен збереженого слова.— К., 2004.— 279 с.

дентів⁴, шукати причин небезпечних тенденцій не зовні, а всередині суспільства. «Перш ніж здобути самопочуття європейця, — зазначає доктор філологічних наук, проф. Шуменського університету Р. Йовева, — сучасному болгарину потрібен значний попередній багаж знань і досвіду або вміння залучити силу волі, щоб здобути їх»⁵. У численних публікаціях у науковій та науково-методичній пресі лінгвістичного спрямування зосереджено увагу на питаннях дотримання мовних норм у ЗМІ, зниженні рівня мовленнєвої культури в суспільстві. Газетні заголовки демонструють сплеск пристрастей: «Вульгаризми шестват необезпокоявани» (Труд, 21.11.05); «“За” и “против” приemanето на закона за ползване и защита на българския език» (Словото днес, 13.11.08); «Литературните опити в европейския клозет или за “Поколението Сорос” и “Поколението Вик”» (там же, 22.01.09) та ін. Як показує аналіз, громадська думка поділена навпіл стосовно прийняття Закону на захист болгарської мови. Одна частина вважає, що в цьому є велика потреба. Друга, прокламуючи здатність мови до саморегулювання, сподівається на те, що в цій системі все вирішиться само собою.

Мовний стандарт потребує спільних додаткових зусиль. Хаос з використанням найновіших некодифікованих неологізмів, зокрема англійських запозичень, що з'явилися переважно завдяки комп'ютерним технологіям (наприклад: *сиддам, лийчвам, ьпдейтвам, ьпгрейдвам*), значення яких можна зрозуміти лише завдяки англійським словникам, іноді призводить до зіткнення з попередніми іншомовними омонімічними вкрапленнями завдяки різній конотації. Так, новіше запозичення — дієслово *семплирам* (< англ. *sample* «зразок, шаблон, модель») у сучасній болгарській мові набуло значення «включати уривки з уже відомих композицій до складу нових музичних творів, у тому числі пісень») вступає в омонімічні відношення з більш раннім — прикметником *семпъл* (< фр. *simple* < лат. *simplex* «простий, не перевантажений, без зайвих прикрас»), звідки в болгарській утворено прислівник *семпло* «дуже просто»), що призводить до небезпечної незрозумілості текстів. Ще одним прикладом може слугувати реклама болгарських курортів, де використано медичні терміни: «Чуждите туристи идват на нашето море, защото тук *делириумът* излиза най-ефтин» (газ. «24 часа») ⁶. Навряд чи лексика з негативною конотацією є вдалою для підвищення престижу болгарських чорноморських курортів!

Найкатегоричніші твердження щодо ненормованих, некодифікованих запозичень містяться у виступах автора зазначеного словника, провідного лексикографа Болгарії, доктора філологічних наук, члена-кореспондента БАН Е. Пернішки. У статті «Рушители и градивни влияния върху езика» вона говорить про активізацію руйнівних тенденцій, які є головними в сучасній мовній ситуації. Одним із виявів цього є поширення так званої *вуличної* мови (босяцької, хуліганської, вульгарної, низькопробної). «Указаного поняття — зазначає автор, — у болгарській лінгвістиці не існує, але в сучасному дискурсі слова *уличний, уличник* містять прозору негативну конотацію, включаючи такі семантичні відтінки, як невихованість, неосвіченість, грубість, агресивність. У наш час до цих відтінків додаються риси «street-культури». Вплив західної культури знаходить своє відображення, крім мови, в одязі, музиці, включаючи ідеї протиставлення традиціям, усьому загальноприйнятому в цивілізованому світі. Ці мовні форми притаманні насамперед молодіжному середовищу, в якому раніше функціону-

⁴ Виденов М. ЕС и предизвикателствата пред български езиковеди // Български език и литература. — 2007. — № 1. — С. 3–8.

⁵ Йовева Р. Литературно образование и българоевропейска реалност // Там же. — С. 9–15.

⁶ Див. слово *делириум* (лат. *Med.* 1. Затьмарювання свідомості, яке супроводжується болісними галюцинаціями та маренням. 2. Сильне збудження, яке нагадує божевілья, запаморочення. — Пернішка Е. Речник на чуждите думи за всички. — София, 2007. — С. 171).

вали жаргони з подібним забарвленням. Але тепер для переростання зазначених говірок у справжню мову існують сприятливі умови завдяки тому, що відкинуто традиційні суспільні цінності. Зараз модним є використання грубих і вульгарних слів як протиставлення унормованій, стандартизованій, стилістично диференційованій мові. Фактично відбувається процес диглосивної диференціації, і вуличне мовлення перетворюється на певний стилістичний засіб, характерний для специфічних комунікативних обставин. На жаль, необізнаність молоді стосовно стилістичного диференціювання літературного мовлення, законів диглосії, тобто розрізнення елементів *high variety*, *low variety* залежно від комунікативної ситуації, мети спілкування, приводить її учасників до суцільної вульгаризації, нечемних відносин у молодіжному середовищі»⁷.

У зв'язку з цим велика увага зосереджується на проблемах виховання мовної культури серед молоді. І хоча сучасні соціолінгвісти вважають уже неактуальною таку оцінку дилему мовних елементів, як *гарний / поганий*, а більш прийнятною — *доречний / недоречний*, це не можна вважати коректним за умов використання подібних одиниць у ЗМІ. Сучасні журналісти, на жаль, не дослухаються до думок лінгвістів, можливо, тому, що ця генерація виросла у період, коли руйнувалися норми й цінності попередньої епохи. Ось чому конче потрібно знову повернутися у просвітній сфері до виховання цивілізованої особистості. Брак загальної культури заважає формувати високий рівень соціолінгвальної компетентності⁸.

Конкретніші заходи в цьому напрямку пропонували професори Софійських вишів М. Виденов, Кр. Стоянов, К. Исса. Звертаючи увагу на низький рівень мовленнєвої культури у ЗМІ, вони наголошують, що особисту мовну культуру слід виховувати, починаючи з училища та вишу, навіть нефілологічного напрямку, впроваджуючи в середніх та вищих навчальних закладах курс функціональної стилістики сучасної болгарської літературної мови⁹.

Усі ці факти свідчать про те, що мовна ситуація в Болгарії потребує посилення зусиль кодифікаторів національної мови та їх підтримки з боку держави. Мовний стандарт — це важливий суспільно-культурний важіль мерітократичної (інтелектуальної) спільноти, який дозволяє відтворювати відносини суспільного домінування. Ступінь оволодіння мовним стандартом співвідносний зі статусом індивіда і, таким чином, стає важливим складником так званого *символічного капіталу*. Він зумовлений іншими артефактами мерітократичного суспільства: класичною літературою даною мовою, творами авторитетних авторів, які «канонізують» національну культуру, а вона, у свою чергу, підживлює систему певних цінностей, зразків поведінки і таких категорій, як «гарне» та «погане». Нормалізуюча діяльність лінгвістів робить їх законодавцями в галузі мовлення, легітимуює філологічний істеблішмент як необхідний інститут влади та примусу інтелектуального суспільства, що бореться зі зниженням культури, яке не лише небажане, а й злочинне.

Туркізація чи етнізація? Ще одним аспектом екzogлосної мовної ситуації в Болгарії є особливості мовлення тих верств міського населення, які за своїм професійним станом є носіями кодифікованої літературної мови. Наприкінці 70-х — на початку 80-х рр. ХХ ст. М. Виденов, праці якого мали велике значення для розвитку болгарської соціолінгвістики, вказував на те, що зв'язок побуто-

⁷ Пернишка Е. Рушительни и градивни влияния върху езика // Български език и литература. — 2008. — № 6. — С. 34–40.

⁸ Димчев К. Образователни възможности на обучението на българския език и «агресията на уличния език» // Там же. — 2009. — № 1. — С. 57–60.

⁹ Виденов М., Стоянов Кр., Исса К. Ние и българският книжовен език // Там же. — 2008. — № 1. — С. 16–19.

во-розмовного мовлення, найтиповішою маніфестацією якого є міські говірки, у подальшому все більше наблизатиметься до літературно-розмовного мовлення за рахунок інтелектуалізації мешканців міста¹⁰. Уже через три роки, 1993 р., він констатує особливу агресивність некодифікованої розмовної мови, пояснюючи це загальною тенденцією демократизації особистої поведінки та навмисним демонструванням близькості вказаного соціуму до широких верств населення¹¹. Насправді ж реальнішою є оцінка цього становища в інших авторів. Так, І. Ликоманова вважає, що неповажне ставлення до літературної мови спостерігається, на жаль, навіть у гуманітаріїв¹². А. Пачев підкреслює значне проникнення діалектів до узусу міського мовлення¹³. І все ж типовим підходом до моделювання національної мови залишається стійке ставлення до літературної форми мови як домінуючої субстанції, хоча й досі не вдається скласти характеристику як носіїв, так і користувачів цієї форми мовлення. Дослідники сучасних мовних ситуацій у слов'янських країнах стверджують, що найбільш сталим складником так званих етнічних мов, до історії яких зараховуються періоди не лише національні, а й донаціональні, є діалектні формації, вони ж підживлюють і літературну форму, залишаючись джерелом кодифікації нових державних літературних мов (української, білоруської, хорватської та ін.), що утворилися після розпаду колишніх поліетнічних держав¹⁴.

Яскравий приклад вітальності регіональних елементів можна побачити в газетно-публіцистичному стилі болгарської літературної мови. Тут за їх участі відбувається сильний опір національної мови світовим тенденціям глобалізації та європеїзації. Свідченням цього можна вважати значне поширення так званих змішаних текстів, у яких поряд з літературними використовується багато розмовних елементів. Пересічність мовленнєвого стандарту в сучасних ЗМІ є, вірогідно, наслідком наближення адресанта до соціолінгвістичної компетентності адресата у зв'язку з тим, що він опосередковано бере участь у комунікації. На нашу думку, для болгарського узусу найяскравішим вираженням визначених тенденцій є використання на різних рівнях тюркомовних елементів, починаючи від деривативних одиниць, наприклад суфікса **-аг-а** зі значенням вищого ступеня якості: *юначага, смелчага, синчага*; суфікса **-джи-я** на позначення особи за професією: *кафеджия, кинаджия*; позначення особи за участю у громадських організаціях: *гербаджия* «член партії “Герб”, яку очолює прем'єр Болгарії Бойко Борисов», *атакаджия* (поряд з лексемою *атакист*) «член націоналістичної партії “Атака”». Усе це означає, що іншомовні елементи беруть активну участь у поповненні сучасної болгарської терміносистеми.

У газетних виступах відомих учених-філологів, письменників, популярних журналістів, широкознаних осіб зі сфери спорту та мистецтва лексеми турецької мови зустрічаються дуже часто. Наприклад:

— Мен, професора, с когото трябва да се гордее, Каракачанов¹⁵ ме смята за *карауглан*. Знаете ли, какво е карауглан? Слуга на яничар. Че съм негов слуга *демек*¹⁶. Пор. у словниках:

¹⁰ Виденов М. Из актуалната проблематика на съвременния български книжовен език: във връзка с чешката теория на книжовните езици // Годишник на Софийски университет. Факултет по славянски филологии. — София, 1979. — Т. 70. — С. 46–49.

¹¹ Виденов М. Към типологията на езиковата ситуация на някои съвременни славянски столици // Слав. филол. — София, 1993. — Вип. 21. — С. 203.

¹² Ликоманова И. Езикова ситуация в България днес // Проблеми на социолінгвистика. — София, 1990. — Кн. 3. — С. 154–164.

¹³ Пачев А. Български език // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. — Opole, 1997. — С. 183–185.

¹⁴ Нецименко Г. П. Языковая ситуация в славянских странах. — М., 2003. — С. 240.

¹⁵ Красимир Каракачанов — голова македонської революційної партії ВМРО.

¹⁶ Інтерв'ю з Т. Балканським — професором Інституту болгарської мови БАН, доктором філологічних наук, головним фахівцем з проблем ономастики (“168 часа”, 21–27.07.06).

Деме́к нар. (разг.) дескаты, то ест; значит.— Берн.¹⁷, 112. Демекъ, нар. т. Сирѣч.; то ест.— Г. 1, 283;

— Самата философия на «присъединителния процес» се гради на инфантилно спотаяване. «Шпшшш-т... Тихо! Може пак да не ни забележат. Да си промъкнем някак си на пръсти, между капките. *Барабар* с всичките си мафиоти, политични търгаши и прочи балкански *бабаити*»¹⁸. Пор. у словниках: *Барабар* нареч. (разг.) вместе, сообща. — Берн., 26. *Барабар* нареч. (тур.) (разг.) Заедно, наред с (нещо), наравно с (нещо). — РСБКЕ, 1, 35. *Бабайт*, мн. бабаити, м. (тур.) (разг.) Едър, силен мъж; мъжага, борец, пехливанин. — РСБКЕ, 1, 29;

— Ти, Коритаров¹⁹, по-добре ли живееш сега?

— А ти, Милене? *Ашколсун*, топ журналистке, *машалла* и *чок селям*. Може с този въпрос да почваш всяко предаване, когато ти гостува голям политик²⁰. Пор. у словниках: *Ашколсун* мжд. (прост.) Т., от апк «любов» и олсун «да бъде»: да живееш! браво! — Младенов Ст. БТР, 92. *Машалла* межд. (устн.) Браво.— Берн., 312. *Машалла* и *машала* междум. (остар.) Браво. — ПРОДД, 253. *Чок* нареч. (устн.) Много. — К. Гавриш Македонско-руски речник. — Скопие, 1969. — С. 893. *Селям* м. (устн.) Привет! — Берн., 604. *Селям* м. (араб.) Поздрав, приветствие. — ПРОДД, 450. *Чок селям!* (болг.) Много поздравя! (укр.) «Шанобливе вітання!»

Багато подібних прикладів зустрічається і в авторському мовленні. Радикально налаштовані діячі політики та культури з обуренням констатують, що в Болгарії відбувається процес туркізації, який є «національною розбещеністю». («168 часа», 20–26.10.06.) А. Везенков у статті «Парадоксалната употреба на турцизми в българския национален дискурс» розглядає в діахронічному плані феномен поширення зазначеної іншомовної лексики. Він вважає, що цей процес відбувається останнім часом завдяки ідентифікації туркізмів як маркерів національної традиції. Хоча після визволення турецька лексика була значною мірою викорінена і замінена слов'янською або західноєвропейською, зокрема французькою та німецькою,— це було зроблено в юридичній, адміністративній, військовій термінології, а зараз цей процес іде у зворотному напрямку. Особливо помітним є повернення колишніх топонімів: *врѣх Мусала* — раніше *врѣх Сталин*, *Дели Орман* — *Луда Гора*, *Лудогоріе*. У цілому це є реакцією на процес глобалізації, але фактології, яка повинна була б захистити болгарську ідентичність, чомусь не вистачає. І тоді на допомогу приходять стратифікаційні зміни в адміністративно-територіальному устрої, заміна понять «регіональне / центральне», «регіональне / загальнонаціональне», «діалектне / літературне», «стандартне / субстандартне». У зв'язку з цим багато типових турецьких слів регіонального поширення набувають статусу загальнонаціональних. Наприклад, слово *туптан* < тур. *toplan* «цілком» — «оптова торгівля», раніше сприймалося як регіональне, характерне для троянської говірки. Намагання показати особливе походження норм торговельних відносин спричинило використання цього слова як загальнонаціонального. Зміна акцентів у дилемі «літературне / розмовне» з одночасним підняттям престижу другої частини, до складу якої входять і жаргони, приводить до активізації використання туркізмів навіть у розмовній мові інтелігенції. У сучасних болгарських діалектах, що нараховують близько 15 тис. лексичних одиниць, 1,5–2 тис. — це запозичення з турецької мови, причому в східноболгарських говірках їх більше, ніж у західноболгарських. Повертаються до активного вжитку історизми та архаїзми, що використовувалися для характеристики періоду Відродження. При цьому слова турецького походження краще вписуються у контекст, роблять його більш поетичним. Наприклад, слово *кат* < тур. *kat* «поверх», на думку сучасних авторів, звучить краще, ніж запозичення

¹⁷ Список скорочень див. у кінці статті.

¹⁸ Передова стаття головного редактора газети «Литературен вестник» Е. Сугарева («Литературен вестник», № 18, 10–16.05.06).

¹⁹ Георги Коритаров — відомий болгарський тележурналіст і ведучий.

²⁰ *Йорданов Б.* Бой, бой, бой // *Литературен вестн.* — 2007. — 23–29 май.

етаж < фр. *étage*, також замість слова *стая* «кімната» частіше почало використовуватися *одая* < тур. *oda*, замість *балкон* — *чардак* < тур. *chardak*, замість запозичення *паваж* < фр. *page* «бруківка» — *калдъръм* < тур. через посередництво < гр. *kaldirim*, *салкъм* < тур. *salkum* замість *акація* < лат. через посередництво гр. *асасія*. Із двох складників дилеми «традиційне / сучасне» перша частина частіше слугує збереженню національної ідентичності, тому що цьому поняттю синонімічними є «національне», «болгарське», а зі словом *сучасне* поєднується поняття «чуже», тому замість слова *шанс* < фр. *chance* уживають *късмет* < тур. від араб. *Kismet*.

Сучасні болгарські націоналісти з метою відстоювання та захисту традицій звертаються до туркізмів. З іншого боку, ця лексика слугувала протиставленню всьому новому, що насаджувалося спочатку в самостійній Болгарії, потім у Болгарській Народній Республіці, а зараз — у оновленій країні, що вступила до ЄС — усе це, зрештою, спрямовано на збереження ідей Болгарського відродження. Це, наприклад: *курбан* < тур. від араб. *Kurban* «обрядова їжа»; *хаджилък* < араб. Нас «подорож на поклоніння до Мекки», у болгарському дискурсі — поклоніння Гробу Господньому в Єрусалимі; *хайдути* < тур. від угор. *haydut* «гайдуки, народні месники»; *чета* < тур. *sete* «загін народних месників»; *байрактар* < тур. *bayraktar* «прапорносець» < тур. *bayrak* «прапор»²¹.

У сучасному політичному словнику також можна відзначити лексику, що має турецьке походження: *комишълк* «корупція, побудована на сусідських відносинах», *шуробаджинащина* «корупція, побудована на родинних стосунках». Таким чином, наголошує А. Везенков, «усупереч відомому болгарському діалектологу Б. Цоневу, який на початку ХХ ст. стверджував, що болгарська інтелігенція добре відрізняє болгарські слова від турецьких, що згодом повинно зовсім очистити літературну болгарську мову від запозичень, туркізми збереглися і навіть допомагають позбутися західноєвропейської лексики»²².

Дуже влучно передала ідею ставлення громадськості до реального співвідношення турецьких і болгарських лексем у словниковому складі сучасної національної мови академік БАН, письменниця В. Мутафчиева: «Можливо, вже настав час відійти від закликів Отця Паїсія²³, який хотів за допомогою мови відірвати болгар від греків. 150 років тому поет-революціонер Христо Ботев не цурався запозичень ані з грецької, ані з турецької. Ми повинні навчати молодь точному висловленню думок як в усній, так і в писемній формі за допомогою різноманітних засобів, що накопичилися протягом багатьох століть існування болгарської літературної мови»²⁴.

Чи є Європейський союз пасткою для національних мов? Поряд з багатьма дискусійними статтями щодо мовної політики та будівництва в болгарській пресі з'являються публікації соціологічного й етнокультурного напрямку, в яких розглядаються такі питання, як національна мова / національна ідентичність, мова / нація, мова / етнічна єдність. Так, Св. Питкевич у статті «Національний език в контекста на теорията за Европейския съюз»²⁵ намагається відповісти, чи є болгарська мова необхідною складовою частиною для визначення ідентичнос-

²¹ Везенков А. Парадоксалната употреба на турцизми в българския национален дискурс // Литературен вестн. — 2006. — 3–9 май. — С. 10.

²² Там же. — С. 11.

²³ Паїсій Хилендарський (1722–1773) — болгарський просвітител, перший ідеолог болгарського національного відродження.

²⁴ Мутафчиева В. Езикът ни обеднява въпреки повишаването на брутния вътрешен продукт // Български език и литература. — 2008. — № 1. — С. 6–10.

²⁵ Питкевич Св. Националният език в контекста на теорията за Европейския съюз // Български език. — 2007. — № 1. — С. 22–32.

ті болгарської спільноти в цілому та ідентичності окремої особистості. Якщо вважати це поняття первинним, тоді обов'язково з'являються питання суверенітету, окремої / спільної історії та культури, національної унікальності, національного характеру (ментальності).

З цієї метою автор зазначеної статті викладає концепцію *націоналізму* Б. Андерсена, в інтерпретації якого вказана дефініція означає належність спільноти або окремої особистості до певної нації. Поняття «національне», на його погляд, є категорією вдуманого, міфічного, тому що уявлення про націю є дуже абстрактним: більшість її членів не знайомі між собою і досить далекі один від одного.

Бачення мови як будівника реальності в Андерсена повністю відповідає філософії світосприйняття постмодернізму, який у наш час панує в багатьох галузях науки і культури не лише в Європі. Концепція Андерсена є маніфестом суто європейського погляду на історію, націю, суверенітет, культуру, мову, самоідентифікацію людини, де вона як представник людства є максимально вільною. Це розуміння природи людини певним чином відображається у структурі ЄС, сформованого на засадах європейської спільноти, характер якої часто визначається як *наднаціональний, транснаціональний, навіть постнаціональний*. І хоча в ЄС, де на досить невеликій території функціонує велика кількість ідіомів, здійснюються заходи з підтримки національних і навчання материнських мов, усе ж необхідно пам'ятати, що під національною мовою досить часто розуміють зовсім не ті екзотичні форми, що так ретельно охороняються та викликають особливі емоції²⁶.

Постмодерні етнологи Європи, відкидаючи категорію нації, пророкують зникнення болгарської мови і болгарської нації. Таке вже спостерігалось в Європі наприкінці XVIII ст., тому болгарські історики цю проблему трактують зовсім по-іншому. На конференції «Балканська культурна матриця и европейский проект», що відбулася в Софії 6–7 листопада 2006 р., проголошувалося: «Що стосується Болгарії та націй, які перебували в межах Османської імперії, то на шляху до їхнього поглинання з боку панівної нації особливу роль відіграла національна ідентичність, що була головною перешкодою в цьому. Немов ремінісценція минулого сьогодні ця проблема знову виходить на передній план, цього разу у зв'язку з глобалізаційними процесами, що загрожують націям заради побудови якоїсь своєрідної *надідентичності*, яка повинна об'єднати все найкраще, чим пишаються малі нації. Але опір так званій *європейській ідентичності*, що проголошується протягом останніх років, не припиняється, тому що вона призведе до розпаду існуючих спільнот на менші частини, які зберігатимуть ці особливості з мінімальними відмінностями»²⁷.

Представник болгарської соціолінгвістики Св. Питкевич, розмірковуючи далі про сутність понять «народ», «нація», «етнос», конкретизуючи поняття етнічності, слідом за західноєвропейськими етнологами інформує, що в наш час досліджуються звичайно декілька типів етнічних груп. Одна з них — це *протонація*, щось подібне до етнонаціонального руху курдів та палестинців, які прагнуть створити національну державу. Болгар можна віднести саме до такого типу націй. Але зі створенням територіальної держави з'являється небезпека появи проблем, пов'язаних з постнаціоналізмом, транснаціоналізмом і т. ін.²⁸

²⁶ Там же. — С. 22–26.

²⁷ *Петкова Кр.* Политически национализъм и предизвикателствата пред българската нация // Балканска културна матриця и европейский проект: Сб. материали от науч. конф. 6–7.11.2006. — София ; В.-Търново, 2007. — С. 129.

²⁸ Питкевич Св. Там же. — С. 28.

Що стосується суперетносу, яким є Європейський союз, точніше католицького та протестантського етносів, то вони перебувають у фазі життя, що називається переломом. Однак, що стосується Болгарії, то ні в конфесійному, ні в історичному відношенні вона не належить до європейського суперетносу, як не входить і до православного суперетносу. Якщо ж ЄС є не етнічним, а соціальним утворенням, етнічні особливості держави не можуть зашкодити членству в ньому. Проте значною пересторогою для вступу до ЄС є етнічні конфлікти, що загострюються останнім часом у європейських країнах, а це свідчить про різні фази етногенезису в азіатів, деяких африканських спільнот, з одного боку, та європейського суперетносу — з другого. Унаслідок цього з'являються закони, що все більше обмежують права емігрантів. Болгарський етнос перебуває у фазі занепаду, коли відмирають пасіонарні зусилля, а біологічна енергія спрямована лише на отримання все нових утіх. Можливо, звідси й виникає євроскептицизм щодо болгарського народу з його специфічною історією та етнічною позицією²⁹.

Дещо по-іншому бачить сучасну фазу існування болгарського етносу учасниця конференції «Балканська культурна матриця и европейский проект» Кр. Петкова: «Протягом останніх десяти років болгарин як ніколи з'ясував, що не може існувати без коріння, позбавлений особистого місця у всесвіті. Тому дуже часто у зв'язку із вступом до ЄС представники інтелектуальної еліти підкреслювали той факт, що Болгарія є однією з найдавніших держав у Європі і, таким чином, вписується у сталу європейську традицію. Інакше кажучи, болгарини не лише територіально перебувають у Європі, вони присутні в європейській історії та культурі. Тому неонаціоналізм наступного століття має допомогти новим громадянам країн — членів ЄС спокійно і з гідністю заявити про свою національну належність, а не забувати цього й не відмовлятися від болгарської історії, тому що національне — це насамперед почуття спільного походження, минулого та майбутнього. Поки що на рівні пересічного громадянина можна побачити лише матеріальні і моральні втрати від процесу приєднання до ЄС, причиною чого є нездатність державних і наддержавних структур захистити права громадян. Унаслідок цього у болгар зникають стимули збереження культурної та політичної самоідентифікації. І все ж вони з великими труднощами сприймають тезу щодо конвергенції на культурному рівні та поступового переходу до одномовності»³⁰.

І знову, на невеликому відрізку болгарської історії, підтверджується правильність соціолінгвістичного висновку, що дилема засвоєння чи незасвоєння мовних змін залежить від того, чи сприймаються ці зміни як прийнятні, чи ні. Позитивну реакцію викликають мови більш престижні, а цей статус залежить у свою чергу від престижності соціальної системи, яку дана мова обслуговує. Отже, вибираючи мову, люди сподіваються на прилучення до престижного соціального статусу³¹.

Багато фахівців з наукових і навчальних установ займаються розв'язанням практичних проблем у межах державних і міждержавних проектів з метою інтегрування болгарської мови в мультимовну європейську систему. Зокрема, було реалізовано проект щодо транслітерації болгарської кирилиці за допомогою латиниці з метою стандартизованого облаштування комп'ютерної клавіатури та апаратів мобільного зв'язку. У часопису «Съпоставително езикознание»

²⁹ Питкевич Св. Там же.— С. 28–32.

³⁰ Петкова Кр. Зазнач. праця.— С. 132, 136–137.

³¹ Стоянова Е. П. Зазнач. праця.— С. 187–188.

надруковано звіт про те, що вже зроблено програмний продукт для автоматичного перекладу з кирилиці на латиницю і навпаки ³².

Значна увага приділяється перекладу юридичних документів, де однією з головних вимог є відповідність термінології у правознавчій системі євроспільноти та Болгарії. Проблеми виникають передусім тому, що ці системи відмінні. Ще одне питання пов'язане з необхідністю дотримання всіх лінгвістичних і формальних особливостей джерела для забезпечення зрозумілості тексту в умовах його практичного використання. У часопису «Съпоставително езикознание» було надруковано змістовну статтю В. Андреевої «Основни проблеми при превеждането на европейски правни актове на български език», в якій розповідається про різні види текстів у галузі юриспруденції: нормативні, декларативні, з юридичної та адміністративної практики; види європейських правових актів і особливості їх текстової характеристики. Докладно розглядаються проблеми перекладу правових актів ЄС, типові помилки, відсутність термінологічної уніфікації. Не можна, зокрема, у болгарських нормативних текстах по-різному називати головний законодавчий орган Болгарії: в одному місці *Народното събрание*, а в іншому — *Събранието на народните представители*, або замість *Министерски съвет* писати *Съвет на министрите*, *Кабинет*. Так само і в правових документах ЄС не повинне допускатися різночитання. Наприклад, може виникнути непорозуміння при перекладі назви органу *Economic and Social Committee* як *Икономически и социален съвет*, тому що існує і болгарська консультативна рада з ідентичною назвою. Але кінець кінцем який би з варіантів не був обраний, головне, щоб він однаково застосовувався в усіх правових актах. У статті даються рекомендації щодо підвищення якості перекладів з англійської на болгарську в цій галузі ³³.

Говорячи про сучасну мовну ситуацію, не можна не торкнутися активної участі громадськості в обговоренні життєво важливих проблем. А питання мови, зокрема кирилиці, на думку члена-кореспондента Болгарської академії наук, проф. Т. Бояджиева, «має емблематичне значення для Болгарії. Якщо ми продовжуватимемо користуватися нею, ми збережемо священну частину нашої історії. Подібно до болгарського мовлення, наша давня писемність кирилицею зберігає нашу болгарську ідентичність, а ще створює в нас уявлення належності до єдиної слов'янської культури, яка робить свій внесок у європейську культуру. Кирилиця не заважатиме нашій присутності в Європі. Навпаки, вона додасть позитивних рис іміджу Болгарії, яка поважає своє минуле і своє коріння» ³⁴.

Під час травневих свят — Днів слов'янської писемності і болгарської культури в 2007 р. громадськість Болгарії за допомогою ЗМІ провела широку кампанію захисту кирилиці шляхом так званого усиновлення її літер і створення віртуального культурного заповідника для них. Народна бібліотека ім. Св. Кирила і Мефодія, Столична бібліотека, Національне болгарське радіо, газети «Култура» і «Литературен вестник», видавництва, книжкові магазини, гімназії взялися захистити хоча б одну літеру. Все це нагадувало період Болгарського відродження, третю чверть XIX ст., коли починалося будівництво сучасної літературної болгарської мови, і кожен громадський діяч вважав за необхідне висловити свою думку стосовно цієї животрепетної на той час проблеми.

³² *Парашкевов Б., Чаушев А., Стаменов Хр.* Публична среща-дискусия относно транслитерацията на българските имена на латиница // Съпоставително езикознание.— 2006.— № 3.— С. 173–174.

³³ *Андреева В.* Основни проблеми при превеждането на европейски правни актове на български език // Съпоставително езикознание.— 2006.— № 1.— С. 104–117.

³⁴ *Бояджиев Т.* Езикова ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика // Български език.— 2008 — № 2.— С. 1–12; № 3.— С. 1–20.

Завершуючи огляд болгарських видань щодо сучасної мовної ситуації в Болгарії, пов'язаної з її вступом до ЄС, звернемося знову до Т. Бояджиева, який закликає фахівців не оцінювати її поза багатомовністю європейської спільноти, тому що ЄС намагається запровадити новий підхід і нову модель, згідно з якими кожен народ міг би зберегти свою ідентичність, враховуючи і мовні відмінності. Однак треба пам'ятати, що науковий підхід до цієї проблеми вимагає оцінювати всі зміни у мові, зіставляючи їх зі змінами в суспільстві, уявляючи їхню еволюцію. Якщо мова залишається незмінною та не адаптується до реалій нової дійсності, вона стає незручною у використанні, зупиняється в розвитку та вмирає. Вимоги стосовно збереження національної самобутності, тобто врахування багатства мови, відтворення в ній народних традицій,— усе це пов'язано з теорією лінгвістичної відносності, яка поєднує структуру мови з побудовою логічного мислення людини та засобом пізнання нею навколишнього світу.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Берн. — *Бернштейн С. Б.* Болгарско-русский словарь.— М., 1975.— 768 с.
БКД — Българско книжовно дружество «Болгарське літературне товариство».
БТР — *Младенов Ст.* Български тълковен речник с оглед към народните говори.— София, 1951.— 1126 с.
Г. — *Геров Н.* Речник на българския език. Фототипно издание.— София, 1975. — Т. 1.— 396 с.
РРОДД — Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от ХІХ и ХХ век.— София, 1974.— 606 с.
РСБКЕ — Речник на съвременния български книжовен език.— София, 1955.— Т. 1.— 682 с.

Періодичні видання, використані у статті

Газети:

Труд
24 часа

Журнали:

Български език
Български език и литература
Съоставително езикознание

Тижневі видання:

Капитал
Литературен вестник
Словото днес
168 часа

E. P. STOYANOVA

SOME ASPECTS OF THE LANGUAGE SITUATION IN BULGARIA FROM THE EUROPEAN UNION PERSPECTIVE (the survey of the science, science-systematic and social-political press)

How to enter in the European sociolinguistic network and at the same time to prevent the literature Bulgarian idiom from the absorption of the West European languages, that is the principal problems of the modern Bulgarian language situation, what deals in this article.

K e y w o r d s: modern language situation in Bulgaria, Bulgarian language, language globalization.